

Verandering als uitdaging: elektronische tijdschriften en de taken van de vakreferent bij de Universiteitsbibliotheek Amsterdam

ARTIKEL

Martien Versteeg
Vakreferent Beeldende Kunsten / Cultuurgeschiedenis van Europa
UBA, sector Wetenschappelijke informatie Geesteswetenschappen
Herengracht 286,
1016 BX Amsterdam
Tel.: +31 20 525 3002
Fax.: +31 20 525 3023
m.versteeg@uba.uva.nl

Betty van Wonderen
Vakreferent Nederlandse Taal- en Letterkunde
UBA, sector Wetenschappelijke informatie Geesteswetenschappen
Singel 42,
1012 WP Amsterdam
Tel.: +31 20 525 4432
Fax.: +31 20 525 3807
wonderen@uba.uva.nl

Van collectiegericht naar klantgericht. Dat is de belangrijkste cultuuromslag die de afgelopen jaren heeft plaatsgevonden bij de Nederlandse universiteitsbibliotheek. De klant staat centraal, en daarbij wordt in de eerste plaats gedacht aan de studenten en medewerkers van de diverse faculteiten. De collecties worden in toenemende mate afgestemd op hun onderwijs en onderzoek en er worden producten en diensten ontwikkeld die juist deze gebruikersgroep ten goede komen.

In dit artikel wordt ingegaan op een belangrijke elektronische informatiebron, het elektronische tijdschrift, en op de gevolgen die de opkomst van deze publicatievorm heeft op de taken van de vakreferent aan de Bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam.

Het artikel is een uitwerking van een lezing gehouden tijdens de bijeenkomst van het OKBV op 27 maart 2001 over 'Elektronische (kunst)tijdschriften' in de Koninklijke Bibliotheek van België. Voor zover van toepassing zijn de voorbeelden toegespitst op kunsthistorische of culturele tijdschriften en/of bestanden.

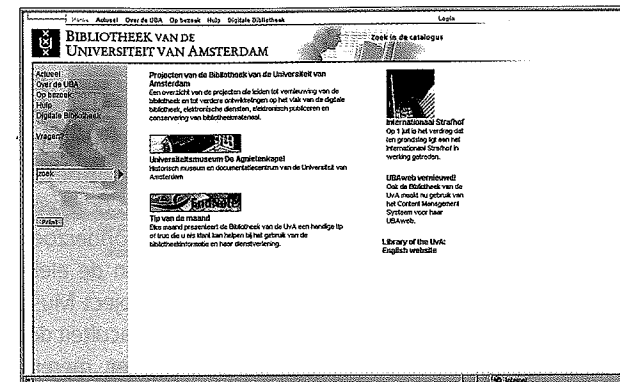
ONTWIKKELINGEN

Het staat buiten kijf dat studenten en staf veel waarde hechten aan een snelle beschikbaarheid van relevante informatie, en dan liefst zonder de beperkingen van een bibliotheekbezoek dat gebonden is aan bepaalde openingstijden, maar uitgebreid tot toegang vanaf een (werk)plek buiten de bibliotheek. Informatie in elektronische vorm speelt dan ook een steeds belangrijker rol in de informatievoorziening voor deze doelgroep. Inmiddels is er op dit gebied een groot aanbod dat bestaat uit velerlei soorten van informatiebronnen. Naast de

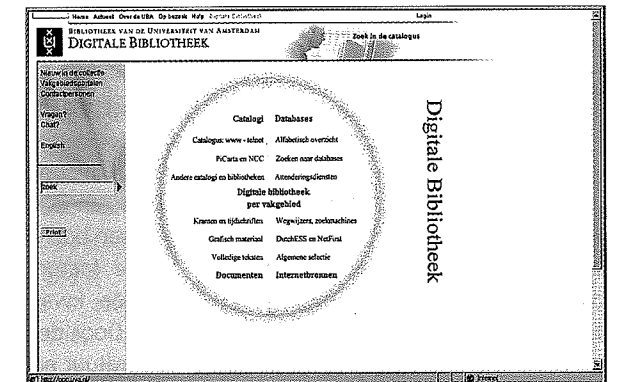
reeds enkele decennia beschikbare geautomatiseerde catalogi en bibliografieën, bestaat een deel van het huidige aanbod uit full-text informatie, zoals naslagwerken tekst corpora en elektronische tijdschriften.

In de universiteitsbibliotheek is van oudsher de vakreferent verantwoordelijk voor het instandhouden en ontwikkelen van een adequate informatievoorziening voor één of meerdere vakgebieden. Door de gesignaleerde veranderingen treden er echter belangrijke verschuivingen op in bestaande taken en komen er nieuwe bij. Verwerving van elektronische publicaties vereist vaak een andere aanpak dan de verwerving van papieren informatiedragers. En naast het selecteren van (met name elektronische) informatiebronnen in samenspraak met de gebruikers zal de vakreferent meer aandacht moeten besteden aan promotie, begeleiding en instructie ten behoeve van een optimaal gebruik van deze informatiebronnen. Een belangrijk neveneffect van het aanbod van elektronische informatiebronnen is dan ook dat de vakreferent een nieuwe positie binnen de organisatie inneemt. Hij wordt een spil tussen de gebruiker, die in de fysieke bibliotheek steeds minder zichtbaar wordt, en de verschillende afdelingen van de Bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam (UBA).

Deze veranderende taakstelling is de laatste jaren een aandachtspunt in

Figuur 1: beginscherm van het UBA-web.

Figuur 2: beginscherm van de Digitale Bibliotheek.

zowel binnen- als buitenlandse bibliotheek¹. Recentelijk bracht de bibliothecaris van de Utrechtse Universiteitsbibliotheek het tijdens de Online Conferentie 2002 nog eens onder woorden onder de verrassende titel *De vakreferent als accountmanager*². Ook bij de UBA is er veel aandacht voor de ontwikkeling van het vakreferentschap. Een eerste aanzet tot de herpositionering van de vakreferent werd gegeven tijdens een intern symposium in april 2000, 'De veranderende taken van de vakreferent'. Bij deze gelegenheid werd het startsein gegeven voor diverse werkgroepen, die zich bezighielden met een invulling van het nieuwe beleid. Bij de UBA zijn ruim vijftig vakreferenten werkzaam, van wie een groot deel op een van de vakgebieden van de Faculteit der Geesteswetenschappen.

HET AANBOD

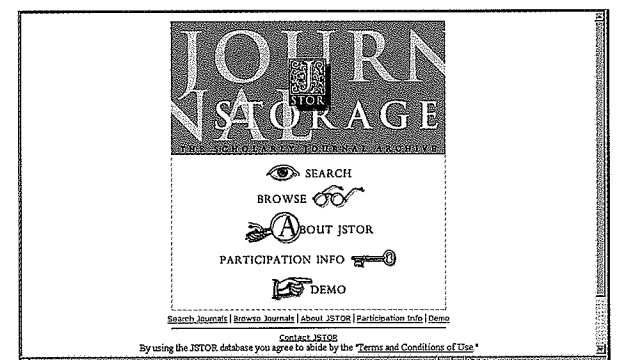
De elektronische informatie en diensten van de UBA zijn sinds 1996 toegankelijk via de Digitale Bibliotheek (DB)³. Elektronische informatie, waarvan de tijdschriften een aanzienlijk deel uitmaken, is binnen de Universiteit van Amsterdam (UvA) op alle pc's te raadplegen en via de pc's van studenten en medewerkers die een inbel-abonnement van de UvA hebben. Eind 2001 waren er aan de UBA circa zeventuizend elektronische tijdschriften beschikbaar. Het merendeel hiervan is te beschouwen als de digitale versie van het gedrukte traditionele wetenschappelijke tijdschrift: een aantal gebundelde publicaties binnen een verwant onderwerpsgebied die door vak-

genoten zijn beoordeeld en regelmatig digitaal worden uitgegeven. Meer dan de helft van deze tijdschriften is afkomstig van enkele grote leveranciers. Van deze grote leveranciers wordt het hele aanbod of een afgerond deel door de UBA beschikbaar gesteld. Zo, als één pakket, zijn alle tijdschriften van Elsevier ScienceDirect⁴ (circa 1100) en Kluwer Academic⁵ (circa 600) toegankelijk. De UBA heeft in 2000, samen met een aantal andere Nederlandse wetenschappelijke bibliotheken, landelijke licenties afgesloten met deze leveranciers⁶.

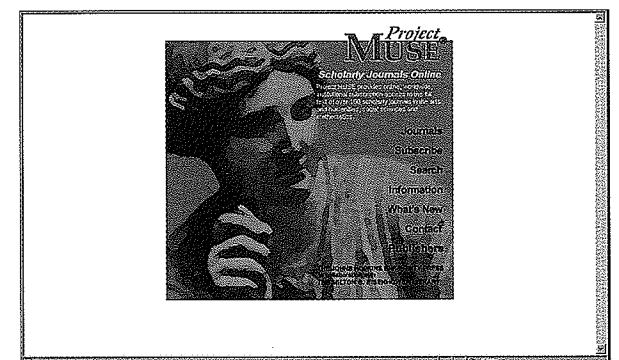
Met andere, kleinere leveranciers, zoals Project Muse⁷ en JSTOR⁸, heeft de UBA zelfstandig contracten afgesloten. Project Muse is een samenwerkingsverband van Amerikaanse universitaire uitgeverij, waaronder Carnegie Mellon University Press en de MIT Press. In Project Muse worden nieuwe afleveringen van tijdschriften digitaal beschikbaar gesteld voordat ze in druk verschijnen. Het aantal elektronisch raadpleegbare oudere jaargangen varieert per titel. De titels van Project Muse liggen alle op het gebied van de soci-

ale wetenschappen en de humaniora. JSTOR, geïntieerd en gesponsord door The Andrew W. Mellon Foundation, digitaliseert oudere jaargangen van wetenschappelijke tijdschriften. Van deze tijdschriften moet een aantal jaren verlopen zijn, voor ze elektronisch beschikbaar komen. Deze zogenaamde 'moving wall' varieert van één tot en met vijf jaar. Recente jaargangen zijn soms via een andere leverancier elektronisch verkrijgbaar of moeten nog in gedrukte vorm worden aangekocht.

Naast dit aanbod in groepsvorm kan toegang tot een of meerdere elektro-

Figuur 3: beginscherm van Journal Storage (JSTOR).

Figuur 4: beginscherm van Project Muse.

nische tijdschriften worden verleend op basis van een selectie van individuele tijdschriften door de UBA. In dit geval wordt toegang geboden tot een gericht aantal titels uit het aanbod van een intermediair (distributeur, agent) of van een uitgever. Een intermediair biedt elektronische tijdschriften aan van meerdere uitgevers. De bekendste intermediairs zijn CatchWord⁹ (65 uitgevers) en Ingenta¹⁰ (35 uitgevers). Slechts een handjevol universitaire uitgevers, waaronder Cambridge University Press¹¹ en Oxford University Press¹², biedt zelf elektronische tijdschriften aan. Los van leveranciers, intermediairs en soms uitgevers zijn ook op het Internet elektronische tijdschriften te vinden. Die zijn in veel gevallen gratis toegankelijk.

Het aanbod op het terrein van kunstgeschiedenis is nog klein. Daar is een aantal redenen voor. De alfawetenschappen hebben ook hier een bijna natuurlijke achterstand ten opzichte van de gamma- en bètawetenschappen. Daarnaast is de behoudende opstelling van de tijdschriftredacties een belangrijke oorzaak. Deze beschouwden het elektronisch tijdschrift als een onderdeel van het communicatieproces voorafgaand aan de presentatie van de onderzoeksresultaten in gedrukte vorm¹³. Ook niet onbelangrijk is verder dat het merendeel van de initiatieven met betrekking

tot digitalisering plaatsvindt in de Verenigde Staten en Engeland, zodat de nadruk hier ligt op Engelstalige publicaties, en publicaties in andere talen niet aan bod komen. De laatste beperkende factor was tot voor kort de geringe kwaliteit van de afbeeldingen. Door de komst van betere scanapparatuur en de mogelijkheid om de afbeeldingen, los van de bijbehorende tekst, in verschillende formaten aan te bieden, is dit probleem nu kleiner geworden.

DE GEBRUIKERS

Het aantal elektronische tijdschriften is de laatste jaren explosief toegenomen. Elektronische tijdschriften bieden tot nu toe ongekende mogelijkheden, doordat in de geautomatiseerde 'setting' informatie beter en sneller kan worden teruggevonden en er nieuwe functionaliteiten en diensten mogelijk zijn. Maar tegelijkertijd worden medewerkers, studenten en niet te vergeten de organisatie met nieuwe problemen geconfronteerd. Een van de problemen is het gebrek aan bekendheid bij de gebruiker terwijl hij de komende jaren vaak en op veel verschillende manieren geconfronteerd zal worden met elektronische tijdschriften.

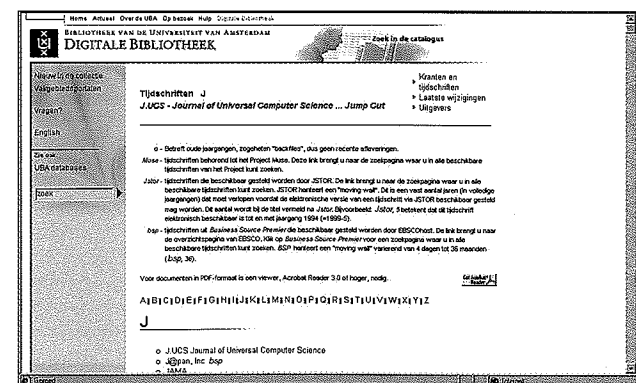
In 2000 heeft de UBA door middel van een aantal focusgroup-interviews inzicht verworven in de ervaringen en wensen van een geselecteerde groep medewerkers en studenten met de digitale voorzieningen¹⁴. In de interviews kwamen ook de elektronische

tijdschriften ter sprake. Als positieve punten van elektronische tijdschriften kwamen de toegang vanaf de eigen pc, de mogelijkheid om de full-text te doorzoeken en de aanwezigheid van links, naar

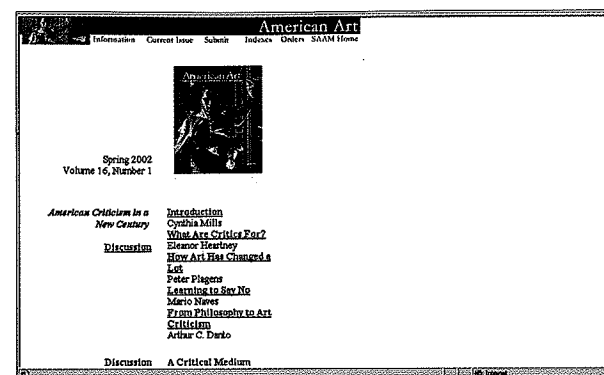
vroren. Het toenmalige aanbod van tijdschriften vonden de geïnterviewden echter relatief klein. Deze bevindingen werden ondersteund door een tweede, kleiner gebruikersonderzoek betreffende het gebruik van de elektronische tijdschriften in Project Muse door medewerkers van de Faculteit der Geesteswetenschappen. Het merendeel van de daadwerkelijke gebruikers in dit onderzoek gaf bovendien te kennen de papieren versie te willen behouden vanwege het vertrouwen dat men stelt in de archiefunctie van gedrukt materiaal. De respondenten vonden het aanbod van tijdschriften op het vakgebied weliswaar klein maar relevant.

Onderzoek in Engeland¹⁵ en in de Verenigde Staten¹⁶ ondersteunt de door de UBA verzamelde gegevens. In het algemeen blijkt dat de belangrijkste factor voor de acceptatie en daarmee samenhangend het gebruik van elektronische tijdschriften een breed, in de zin van de hoeveelheid titels, en actueel aanbod is. Vooral aanbod van de belangrijkste ('core') tijdschriften van een vakgebied stelt men op prijs. Andere eisen zijn een snelle en stabiele toegang vanaf de werkplek, gemak in het gebruik, een vertrouwde presentatie die lijkt op het gedrukte wetenschappelijk tijdschrift en, als laatste, een omvangrijk aanbod van oudere jaargangen¹⁷. Van minder belang waren de aangeboden functionaliteiten. Voor het gebruik bleken goede mogelijkheden tot topdown browsen, printen en zoeken belangrijker gevonden te worden dan de nieuwe functionaliteiten die in de digitale omgeving mogelijk zijn, zoals alerts en linking naar externe bronnen.

Uit recent onderzoek¹⁸ naar de toekomstverwachtingen van een geselecteerde groep internationale gebruikers ten aanzien van elektronische tijdschriften, blijkt dat peer review, de beoordeling door vakgenoten, een garantie is voor het voortbestaan van wetenschappelijke tijdschriften, ook in elektronische vorm. Uit dit onderzoek bleek ook dat men voorlopig de papie-

Figuur 5: overzicht elektronische tijdschriften letter J.

Figuur 6: een recent nummer van American Art.

ren versie nog als archiefexemplaar wil bewaren. Maar dezelfde groep gebruikers veronderstelt dat dit snel zal veranderen als de digitale conserveringstechnieken zich verder ontwikkelen en duidelijk is welke instelling verantwoordelijkheid draagt voor de archivering. Een van de hiermee samenhangende verwachtingen was dat de mogelijkheid om een gedrukte versie te bewaren af zal nemen als elektronische tijdschriften een vorm krijgen die niet valt vast te leggen in een papieren kopie. Nieuwe mogelijkheden, zoals het toevoegen van geluid en/of bewegend beeld of de integratie van onderzoeksinformatie die aan een artikel ten grondslag ligt, worden tot nu toe nauwelijks benut.

HOE VERDER?

De conclusie in de UBA was dat de kennis van medewerkers en studenten van het aanbod van elektronische tijdschriften en het gebruik daarvan nog te gering is. Het nieuwe informatieaanbod, met name van elektronische tijdschriften, en de daaraan gekoppelde elektronische diensten, dient beter onder de aandacht van de gebruikers te worden gebracht zodat naast een omvangrijk aanbod op korte termijn ook een intensief gebruik kan worden gerealiseerd. De gebruiker blijkt grote behoefte te hebben aan ondersteuning en instructie. Dit blijkt niet alleen uit de focusgroup-interviews en het gebruikersonderzoek naar Project Muse, maar ook uit ander onderzoek¹⁹.

Binnen de UBA worden er initiatieven genomen om het aanbod van elektroni-

sche tijdschriften beter bekend te maken. De vakreferent kan én moet daarbij een belangrijke bijdrage leveren. Promotie, begeleiding en instructie van groepen medewerkers en studenten zijn

inmiddels een vast onderdeel van zijn werkzaamheden geworden. Het betrekken van medewerkers bij de selectie van elektronische tijdschriften, verbetering van de ontsluiting, de nieuwe zoekmogelijkheden, de mogelijkheid de tekst snel locatie-onafhankelijk te kunnen raadplegen en het faciliteren van nieuwe producten en diensten, vormen voor de gebruiker sterke stimuli om zich deze kennis eigen te maken.

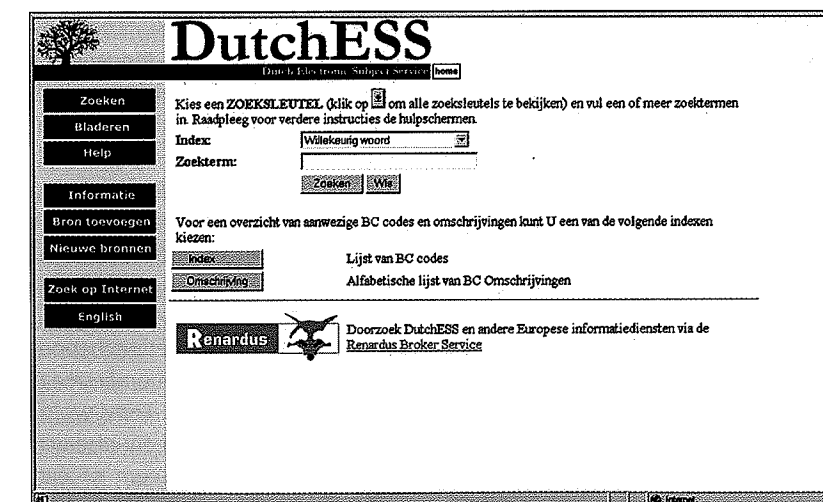
Selectie

Een van de manieren om wetenschappelijke medewerkers te wijzen op de elektronische informatiebronnen, is het betrekken van deze primaire gebruikers bij de selectie. Samen kan beter beoordeeld worden welke elektronische informatiebronnen relevant zijn voor het onderwijs en onderzoek. Dat is echter niet altijd mogelijk. De werkwijze bij het verkrijgen van toegang

tot elektronische tijdschriften is voor een groot deel anders dan de verwerking van traditionele publicaties²⁰.

De voornoemde pakketlevering van elektronische tijdschriften staat een selectie op titelniveau vaak in de weg. De grote bedragen die gemoeid zijn met elektronische beschikbaarheid van informatie dwingen echter tot keuzes. Het is denkbaar dat om deze reden in de nabije toekomst wél een selectie van titels gemaakt kan worden waar toegang toe wordt verleend. Een dergelijke selectie gebaseerd op kwaliteit en het (vakspecifiek) belang van individuele titels leidt tot een betere inzet van de beschikbare financiële middelen en tot een overzichtelijker aanbod dat beter afgestemd is op het onderwijs en onderzoek.

Het is voorsnog de taak van de vakreferent om relevante tijdschriften in de pakketten onder de aandacht van de medewerkers te brengen. Hoewel de pakketten van Elsevier en Kluwer gericht zijn op de gamma- en bètawetenschappen en de techniek, bevatten ze ook tijdschriften op het terrein van de humaniora. In het pakket van Elsevier zijn culturele tijdschriften, zoals het *Journal of Cultural Heritage* te vinden, en dat van Kluwer bevat een klein aantal archeologische tijdschriften, waaronder het *Journal of Archaeological Method and Theory*. Meer culturele tijdschriften zijn in Project Muse

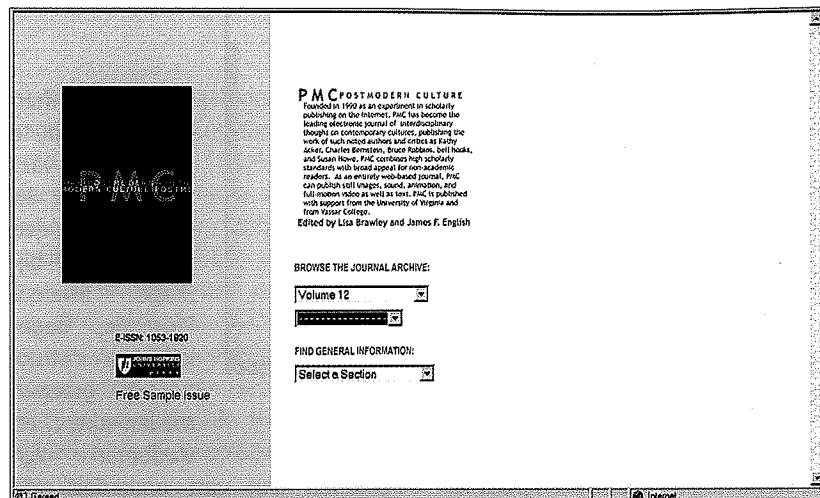

Figuur 7: beginscherm Dutch Electronic Subject System (DutchESS).

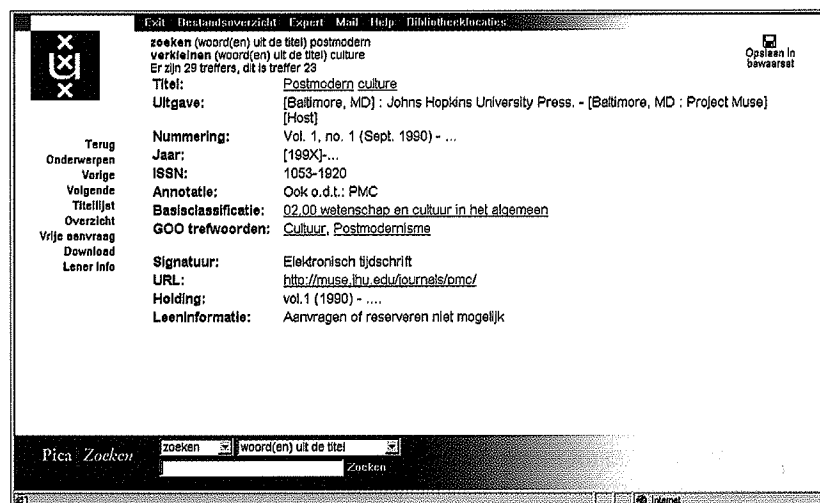
en JSTOR te vinden. Project Muse bevat tijdschriften op het gebied van cultuur, filosofie, geschiedenis, kunst en literatuur. Hieronder *Postmodern Culture* (1990-...) en *MODERNISM / modernity* (1994-...). JSTOR bevat titels op het terrein van de filosofie, geschiedenis en literatuur, zoals het *Journal of the History of Ideas* (1940-1995), *Renaissance Quarterly* (1967-1997) en *Studies in the Renaissance* (1954-1974). Onder de tijdschriften die in de nabije toekomst in JSTOR zullen worden opgenomen bevinden zich *Art Bulletin*, *Burlington Magazine*, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* en men is in onderhandeling met *Gesta*.

In samenwerking met zijn primaire gebruikersgroep selecteert de vakreferent ook elektronische tijdschriften op het niveau van individuele titels. Bij het besluit één of meerdere specifieke titels beschikbaar te stellen, wordt het tijdschrift beoordeeld op de kwaliteit en het belang voor het onderwijs en onderzoek. Ook de kosten en eventueel de toegevoegde waarde ten opzichte van een papieren equivalent, spelen een rol. Niet alleen nieuwe tijdschriften die elektronisch verschijnen, komen voor een dergelijke beoordeling in aanmerking, maar ook de elektronische versie van een voorheen papieren tijdschrift. Enkele titels, uit het totale aanbod van intermediairs en uitgevers, waar de UBA toegang toe biedt, zijn *Continuum: Journal of Media & Cultural Studies* en *October* (CatchWord), *Art History* (Ingenta), *Journal of American Studies* (Cambridge University Press) en het *Journal of Design History* (Oxford University Press).

Op het Internet worden elektronische tijdschriften aangeboden die zonder kosten zijn te raadplegen. Hoewel – vanuit dit aspect gezien – aantrekkelijk, is ook hier een inhoudelijke beoor-

Figuur 8: Postmodern Culture zoals te vinden in Project Muse.

Figuur 9: Postmodern Culture zoals beschreven in de Catalogus van de UvA.

deling door de vakreferent van belang. Immers, hier vinden we rijp en groen door elkaar. Een positief oordeel over het tijdschrift is echter niet voldoende wil de UBA het aan haar gebruikers aanbieden. Er moet ook voldoende garantie zijn dat het tijdschrift beschikbaar blijft en het moet toegankelijk zijn zonder username en password. Een alternatief als een tijdschrift om deze redenen niet beschikbaar wordt gesteld door de UBA, is de titel aan te bieden op de eigen vakgebiedpagina's en/of de titel aan te melden bij DutchESS²¹.

Overigens zijn gratis wetenschappelijke tijdschriften maar mondjesmaat op het internet te vinden. Soms wordt onder de vleugels van een research instituut, een groot museum of een wetenschappelijke opleiding op deze wijze een kunsthistorisch tijdschrift

gepubliceerd. Een voorbeeld hiervan is *American Art*²² dat op de website van het Smithsonian American Art Museum wordt aangeboden. Naast deze instellingen bieden enkele commerciële uitgevers gratis oude nummers van tijdschriften aan, bijvoorbeeld *Kunstforum International*²³.

Deselectie

Het instandhouden en ontwikkelen van de informatievoorziening op een bepaald vakgebied vraagt naast selectie ook om actieve deselectie. Hierbij staan niet alleen criteria als kwaliteitsverlies en verminderde relevantie voor de gebruikersgroep centraal, ook de financiën spelen een rol. Als een tijdschrift elektronisch beschikbaar is, dan kan door het annuleren van de papieren versie kostenbesparing worden

gerealiseerd. In het geval van de Elsevier tijdschriften wordt bij opzeggen van de papieren versie een korting van 10 à 12,5% op de betreffende titel gerealiseerd. Ook beheersmatige aspecten, zoals het ontbreken van registratie- en bindadministratie, geen uitgaven voor vervanging bij verlies, ruimtewinst... kunnen de doorslag geven. Na een periode van twee jaar waarin de gebruikers vertrouwd konden raken met het elektronische aanbod in Project Muse, heeft de UBA daarom per 1 januari 2002 de papieren abonnementen beëindigd. De licentie biedt voldoende garantie voor permanente toegang, ook als het contract niet verlengd wordt.

De garantie van blijvende toegang tot data waarvoor betaald is, maakt het mogelijk de schaarse en dure bibliotheekruimte beter te benutten. Dit is een van de uitgangspunten van JSTOR. De digitalisering van oudere jaargangen van gedrukte tijdschriften in JSTOR maakt verplaatsing van de papieren versie naar een gesloten magazijn mogelijk. Als er meerdere exemplaren van hetzelfde tijdschrift op verschillende locaties aanwezig zijn, kunnen zij een andere bestemming krijgen. Welke tijdschriften voor magazijnplaatting in aanmerking komen en welke exemplaren een andere bestemming krijgen, moet de vakreferent bepalen, in overleg met zijn gebruikersgroep en betrokken collega's.

Ontsluiting

In de DB zijn de elektronische tijdschriften waar de UBA toegang toe biedt, opgenomen in één alfabetisch overzicht en zijn ze tevens vindbaar op de naam van de leverancier, intermediair of uitgever. Aangezien het alfabetisch overzicht geen ingang biedt op vakgebied of onderwerp is het de taak van de vakreferent om speciaal voor zijn doelgroep een overzicht van de relevante elektronische tijdschriften op een bepaald vakgebied samen te stellen. Dit kan een tijdrovende klus zijn omdat in het totaal aanbod veel,

minder bekend materiaal is opgenomen en de verschillende sites bezocht moeten worden om de titels op één vakgebied of één onderwerp te vinden. Ook is de clustering die door de leveranciers, intermediairs en uitgevers zelf is aangebracht, niet altijd behulpzaam.

Een meer bevredigende en voor de gebruikers herkenbare oplossing is de catalogisering van de elektronische tijdschriften. Eind 2000 is landelijk overeengekomen dat er van elektronische tijdschriften een aparte beschrijving in het Gemeenschappelijk Geautomatiseerd Catalogiseersysteem (GGC) wordt gemaakt. De beschrijving wordt met URL gekopieerd naar de Catalogus van de Universiteit van Amsterdam. In de webversie van deze catalogus kan de gebruiker vanuit de URL de full-text van het tijdschrift oproepen. Inmiddels zijn een groot deel van de zeventuizend beschikbare elektronische tijdschriften gecatalogiseerd en voorzien van trefwoorden en een basisclassificatie.

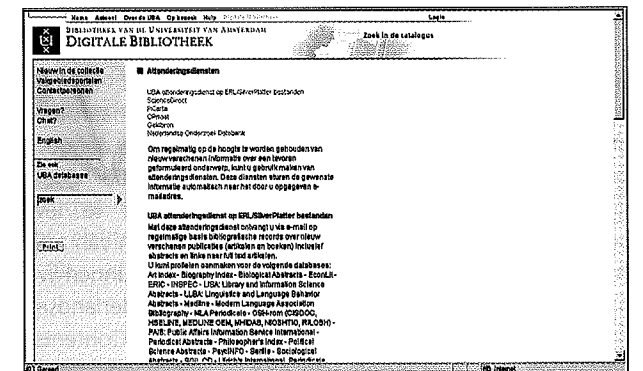
Het diverse aanbod werpt de vraag op hoe de UBA kan omgaan met de immense hoeveelheid onzelfstandige publicaties die de afgelopen jaren elektronisch toegankelijk is geworden. Er wordt van de gebruiker een gedegen kennis vereist ten aanzien van de elektronische databases waarin artikelen worden geïndexeerd en andere bestanden, zoals PiCarta en Online Contents, waarin dergelijke publicaties worden vermeld. De publicaties worden door meerdere leveranciers, intermediairs en uitgevers aan-

geboden, die alle een database onderhouden waarin het materiaal op eigen wijze wordt ontsloten. In JSTOR bijvoorbeeld kunnen zoekacties in het hele bestand uitgevoerd worden, beperkt tot een deelbestand per

vakgebied of beperkt tot afzonderlijke tijdschriften. Een van de nieuwe mogelijkheden is het zoeken naar woorden in de full-text. Bij het zoeken kunnen uiteraard Booleaanse operatoren worden gebruikt, de opdrachten gelimiteerd en het resultaat op verschillende manieren gepresenteerd. Een van de aardige aspecten van JSTOR is dat oudere literatuur nu geautomatiseerd vindbaar is terwijl die niet eerder was opgenomen in bestaande bibliografische systemen. Ook is er de mogelijkheid om databases van leveranciers waar de UBA geen contracten mee heeft afgesloten, te doorzoeken. De gebruiker heeft dan geen toegang tot de tekst van de artikelen maar wel tot eventueel beschikbare abstracts.

Naast de beschikbaarheid van databases van leveranciers, wordt elektronisch beschikbare informatie geïntegreerd in bestaande bibliografische databases. De referentie in de database wordt gekoppeld met (de full-text in) het elektronisch tijdschrift. Deze functionaliteit is in meerdere bibliografische databases van SilverPlatter²⁴ geïmplementeerd, waaronder de *Art Index*. De elektronische tijdschriften van Project Muse worden met dit doel ter beschikking gesteld van SilverPlatter. Een voordeel voor de gebruiker is dat hij op onderwerp kan zoeken voor hem vertrouwde technieken.

Al met al is het er voor de gebruiker die op zoek is naar relevante publicaties de laatste jaren niet makkelijker op geworden. De bibliotheek. i.c. de vakreferent moet erop toezien dat de

Figuur 10: informatiepagina betreffende attending.

gebruiker het overzicht niet verliest of stuk loopt op de vele verschillen tussen de databases van de leveranciers en van de bibliografische bestanden van de UBA. Bovendien wordt door de integratie in 'traditionele' ontsluitings-systemen niet al het materiaal dat in elektronische tijdschriften aan de UBA beschikbaar is, vindbaar gemaakt. Uit de focusgroup-interviews betreffende de digitale voorzieningen bleek dat medewerkers en studenten dan ook grote behoefte hebben aan één bestand met bibliografische gegevens van alle tijdschriftliteratuur waartoe de UBA elektronisch toegang biedt. Aan een oplossing die aan deze wens voldoet wordt momenteel serieus gewerkt.

DIENSTEN

Elektronische publicaties kennen niet alleen andere ontsluitingsmethoden dan de traditionele publicaties maar ook nieuwe functionaliteiten. Begeleiding bij het gebruik hiervan is weer een nieuwe taak van de vakreferent. Het gaat met name om elektronische attendering (SDI) en documentlevering. Met de opkomst van het elektronische tijdschrift wordt attendering steeds belangrijker. Met een attendering wordt vanuit een bibliografisch systeem regelmatig nieuwe informatie over een onderwerp of over verschenen tijdschriftnummers gemaild. Indien in de database links naar de full-text zijn opgenomen dan bevat de attendering deze links. Mits gewerkt wordt binnen het UvA-domein kan het artikel worden bereikt. Een voor attendering benodigd profiel kan in diverse bestanden worden aangemaakt. SilverPlatter biedt deze mogelijkheid in haar bestanden aan, onder meer in *Biography index*. Ook in sommige bestanden van leveranciers van elektronisch tijdschriften, zoals Science-

Direct, kunnen gebruikers profielen voor een attendering opstellen.

Full-text beschikbaarheid is een tweede belangrijke dienst. Een gebruiker die op een pc binnen het UvA-domein werkt, kan op diverse manieren de full-text van een elektronisch tijdschrift bereiken. De UBA biedt toegang via het alfabetisch overzicht in de DB en via de webversie van de catalogus. In de bibliografische databases worden de beschrijvingen van de artikelen gekoppeld aan de full-text. Door deze 'reference linking' worden deze bestanden een belangrijke schakel in het proces van documentlevering²⁵. Eenmaal in het bestand van de leverancier, intermediair of uitgever kan de tekst meestal op verschillende wijzen worden bekeken. In JSTOR bijvoorbeeld, maar ook in de meeste andere bestanden zoals ScienceDirect, wordt de tekst zowel in PDF als HTML aangeboden. Beide versies kunnen worden geprint, bewaard en gedownload.

Documentlevering is een van de functies van PiCarta. In PiCarta zijn de gegevens van de Nederlandsche Centrale Catalogus, NetFirst (een catalogus van internetbronnen verzorgd door OCLC) en Online Contents (OLC) opgenomen. In OLC worden artikelen van circa 15.000 tijdschriften (waarvan 300 op het terrein van de kunst) op verschillende formele kenmerken vindbaar gemaakt. Van relevante artikelen kan de gebruiker in PiCarta controleren of het tijdschrift full-text beschikbaar is en deze, mits werkend binnen het UvA-domein, vanuit de titelbeschrijving van het tijdschrift raadplegen.

Als het tijdschrift niet elektronisch beschikbaar is kan het ook via IBL worden aangevraagd. Een snelle en kwalitatief goede manier om documenten te leveren is per e-mail. Kopieën van artikelen in elektronische vorm kunnen worden aangevraagd in de Nederlandse Centrale Catalogus, Online Contents en PiCarta. Een aangevraagd artikel wordt gescand en als attachment verzonden. Deze leverwijze

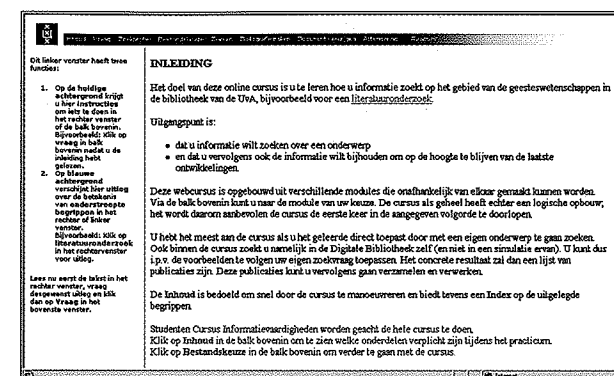
is mogelijk bij bibliotheken die elektronische documentlevering uitvoeren. Naast de UBA zijn dat de Koninklijke Bibliotheek en enkele andere universiteitsbibliotheken.

Promotie, begeleiding en instructie

Het huidige geringe gebruik van de DB vereist gerichte promotie, begeleiding en instructie. De vakreferent zal studenten en medewerkers bij het gebruik van de DB op allerlei fronten moeten steunen. Onder meer door het gericht verspreiden van nieuws over actuele ontwikkelingen of van veranderingen in het aanbod van de DB.

Onderwijs over het vakspecifieke gebruik van de DB vormt al enkele jaren een vast onderdeel van het curriculum van de Faculteit der Geesteswetenschappen. De module Informatievaardigheden, die verplicht is voor alle eerstejaarsstudenten, is voor een deel gewijd aan bibliotheekvaardigheden. De studenten leren hier hoe zij systematisch wetenschappelijke informatie kunnen zoeken. De colleges richten zich op het zoeken van een bekend werk en eenvoudig zoeken op onderwerp in een beperkt aantal bestanden, zoals de catalogus van de UvA, PiCarta en enkele databases op het vakgebied. Deze kennis wordt door de vakreferent van het betrokken vakgebied mondeling of schriftelijk (syllabi) overgedragen en deels verworven middels een door vakreferenten en informatiespecialisten ontworpen *Webcursus Informatie zoeken*²⁶. In de colleges en in de webcursus wordt ook aandacht besteed aan de diverse manifestatievormen van elektronische tijdschriften, en de daarbij beschikbare elektronische diensten, zoals attendering, aan elektronische documentlevering en aan het gebruik van het bibliografische programma EndNote²⁷.

Vanaf het begin van het studiejaar 2001-2002 worden aan wetenschappelijk medewerkers workshops aangeboden gericht op het gebruik van de

Figuur 11: beginscherm *Cursus Informatie zoeken gericht op Geesteswetenschappen*.

DB ten behoeve van hun vakgebied. Omdat dit eerste jaar in het teken staat van het opbouwen van ervaring, zijn de vakreferenten nog tamelijk vrij ten aanzien van de te behandelen lesstof en hoe die wordt gedoceerd. Maar ook hier staat de DB centraal. Naast aandacht voor de basisvaardigheden die ook de studenten moeten verwerven, wordt meer ingegaan op het formuleren van complexe zoekacties in de catalogus van de UvA, PiCarta en vakspecifieke databases. Hiertoe behoort ook het zoeken in de bestanden van leveranciers van elektronische tijdschriften, zoals Project Muse en JSTOR. Ook worden de diverse elektronische diensten behandeld. Het is eventueel mogelijk om deze workshop af te stemmen op de wensen en behoeften van een groep ouderejaarsstudenten onder leiding van een docent.

TOEKOMST

De vakreferent moet, naast zijn werkzaamheden ten behoeve van de collectievorming in bredere zin en het bieden van instructie en ondersteuning bij de diensten en producten van de UBA, een spel worden tussen de wetenschappelijke medewerkers en de ontwikkelaars van (elektronische) diensten. Hij moet zijn oor te luisteren leggen, vragen en wensen van medewerkers en studenten leren kennen, deze zo mogelijk honoreren of doorgeven. Door deze antennefunctie zal de vakreferent een bemiddelende rol op zich kunnen nemen als intermediair tussen de bibliotheek enerzijds en onderwijs en onderzoek anderzijds.

zij is ook een producent. De afgelopen jaren heeft de UBA de nodige expertise verworven voor het publiceren van elektronische tijdschriften in verschillende vormen, zoals tijdschriften, bibliografieën, beelddatabanken... Dit heeft geresulteerd in de oprichting van het Digitaal Productie Centrum²⁸ dat, al dan niet samen met de Amsterdam University Press, wetenschappelijke informatie van de UvA publiceert en verspreidt. Daarnaast werken de Universiteit van Amsterdam, de Katholieke Universiteit Brabant en de Universiteit Twente aan de opbouw van zogenaamde universitaire documentservers, die de wetenschappelijke output van deze instellingen elektronisch beschikbaar zullen stellen.

Een ander voorbeeld is het project 'Integratie heterogene bestanden', waarmee de UBA een geïntegreerd aanbod van informatie wil realiseren. Bestanden worden nu nog in afzonderlijke systemen aan het publiek aangeboden, voorzien van eigen interface en diensten waardoor gebruikers eerst een keuze moeten maken in welke systemen zij gaan zoeken. De toekomst is dat per vakgebied bestanden geïntegreerd ontsloten worden (portals), waardoor verschillende bestanden gelijktijdig kunnen worden doorzocht. En, nog een stap verder, wanneer een gebruiker relevante informatie vindt, kan hij die op uniforme wijze verkrijgen of aanvragen (full-text middels 'reference linking', elektronische documentleveranties, IBL, uitleen of raadpleging).

Om in deze en toekomstige ontwikkelingen een bemiddelende rol te

spelen moet de vakreferent goed op de hoogte zijn van: de stand van zaken binnen het onderwijs en onderzoek; van de ontwikkelingen binnen de wetenschappelijke informatievoorziening en van de nieuwe technologische voorzieningen die kunnen bijdragen aan een verbetering van de informatievoorziening. Hij zal daartoe moeten beschikken over een aantal vaardigheden en competenties, die in het verleden wellicht niet van hem werden vereist, zoals het entameren van samenwerkingsverbanden met wetenschappelijk medewerkers en de (bibliotheek)technische staf van de bibliotheek. Hij moet ook het informatielandschap overzien, kunnen organiseren en daarnaast beschikken over de nodige didactische vaardigheden.

En zo ontwikkelt de vakreferent zich tot een veelgevraagd specialist in *Informatievaardigheid*, een onmisbare competentie in de hybride bibliotheek.

NOTEN

Bij het schrijven is dankbaar gebruikgemaakt van diverse interne publicaties en enkele artikelen opgenomen in *UvA-link*. *UvA-link* is een gezamenlijke uitgave van het Informatiseringscentrum en de Universiteitsbibliotheek van de UvA. Het is beschikbaar op: <http://www.ic.uva.nl/uvallink/>

- Over deze verandering, zie onder meer: Wefers, S, *Thesen zur Zukunft des Fachreferenten*, in: *Bibliotheksdienst*, 32 (1998) 5; p. 865-870. Calff, J. *De vakreferenten onder druk door ICT*, in: *Informatie Professional*, 3 (1999) 4; p. 24-27. Goris, G. *Alle teugels in een hand: de vakreferent*, in: *Informatie Professional*, 4 (2000) 9; p. 22-25. Pinfield, S. *The changing role of subject librarians in academic libraries*, in: *Journal of Librarianship and Information Science*, 33 (2001) 1, p. 32-38.
- De presentatie is te vinden: <http://www.onlineconferentie.nl/presentaties>.
- De Digitale Bibliotheek is onderdeel van het UBA-web: <http://www.uba.uva.nl/>.
- Elsevier ScienceDirect: <http://www.sciencedirect.com/>. Het betreft alleen de tijdschriften die Elsevier zelf uitgeeft.
- Kluwer Academic: <http://www.kluweronline.com/>.
- De bibliothecaris van de UBA, drs. Nol Verhagen, schreef in *UvA-link* (29 oktober 2000) over het akkoord met Elsevier: "De

basis van dit akkoord is de huidige klan-
dizie van de afzonderlijke UKB-leden voor
de gedrukte tijdschriften van Elsevier, en
de prijs die zij ieder afzonderlijk daarvoor
nu (in 2000) betalen. In het geval van
de bibliotheek van de Universiteit van
Amsterdam gaat het om ongeveer 300
abbonementen, met een gezamenlijke
waarde van rond f 1,1 miljoen. Met Else-
vier is afgesproken, dat de 'prijzen 2000'
de komende vijf jaar (tot en met 2004)
met niet meer dan maximaal 5% per
jaar verhoogd worden, ongeacht inflatie,
wisselkoersschommelingen en uitbreiding
van de omvang van de tijdschriften. We
weten zo precies hoeveel wij de komende
jaren aan Elsevier kwijt zijn. Bovendien
krijgen de bibliotheken die aan de over-
eenkomst meedoen elektronisch toegang
tot alle tijdschriften in Science Direct (SD),
dus ook tot die titels, waar ze nu geen
abbonement (meer) op hebben; en ook
tot eventuele nieuwe titels die in SD
zullen worden opgenomen. De bibliothe-
ken verplichten zich daartegenover om
geen abonnementen meer op te zeggen,
of liever: dat heeft in dit model geen zin
meer: de 'deal' betreft immers de hele
SD-collectie en de prijs is gebaseerd op
het bedrag dat we in 2000 aan Elsevier-
tijdschriften uitgeven."

7. Project Muse: <http://muse.jhu.edu/>.
Momenteel toegankelijk bij meerdere
bibliotheken (o.a. UB Amsterdam, UB
Leiden, UB Nijmegen en UB Rotterdam).
8. JSTOR: <http://www.jstor.org/>. Momenteel
toegankelijk bij meerdere bibliotheken

(o.a.: UB Amsterdam, UB Leiden, UB Nij-
megen en UB Rotterdam).

9. CatchWord: <http://masetto.catchword.com/>.
10. Ingenta: <http://www.ingenta.com/>.
11. Cambridge University Press:
<http://www.cambridge.org/>.
12. Oxford University Press:
<http://www.oup.co.uk/>.
13. Dow, R.F., *Editorial gatekeepers confron-
ted by the electronic journal*, in: *College
and Research Libraries*, 61 (2000) 2;
p. 146-154.
14. Voorbij, H., *Ervaringen met digitale voor-
zieningen van de bibliotheken van de
UvA*. - Amsterdam: Bibliotheek van de
UvA, 2000.
15. Baldwin, C. en Pullinger, D., *What readers
value in academic journals*, in: *Learned-
Publishing*, 13 (2000) 4; p. 229-239.
16. Eason, K., L. Yu, et al., *The use and use-
fulness of functions in electronic journals:
the experience of the SuperJournal Pro-
ject*, in: *Program*, 34 (2000) 1; p. 1-28.
17. Rogers, S.A., *Electronic journal Usage at
Ohio State University*, in: *College and
research libraries*, 62 (2001) 1; p. 25-35.
18. Keller, A., *Future development of electro-
nic journals: A Delphi survey*, in: *The elec-
tronic library: the international journal for
minicomputer, microcomputer, and soft-
ware applications in libraries*, 19 (2001) 6;
p. 383-396.
19. Weingart, S.J. en Anderson, J.A., *When
questions are answers: using a survey
to achieve faculty awareness of the
library's electronic resources*, in: *College
and Research Libraries*, 61 (2000) 2;
p. 127-134.
20. Overigens is de wijze van verwerving
van traditionele informatiedragers aan de
UBA ook aan het veranderen, bijvoor-
beeld door het opzetten van *Approval
Plans*. Middels een approval plan worden

publicaties die zeker nodig zijn voor het
onderwijs en onderzoek, automatisch toe-
gezonden door een leverancier. Materiaal
wordt gestuurd op basis van een profiel
dat in de regel bestaat uit een overzicht
van onderwerpen, een lijst van uitgevers,
en een keuze van het soort materiaal.
De voordelen van een approval plan zijn
de snelle beschikbaarheid en de lagere
kosten.

21. DutchESS staat voor Dutch Electronic
Subject Service, te vinden op [http://
www.kb.nl/dutchess.ned/](http://www.kb.nl/dutchess.ned/). In DutchESS
worden wetenschappelijk relevante inter-
netbronnen ontsloten en geïnclassificeerd
volgens de Nederlandse Basisclassificatie.
22. *American Art*: [http://nmaa-ryder.si.edu/
journal/index.html](http://nmaa-ryder.si.edu/
journal/index.html).
23. *Kunstforum International*:
<http://195.14.253.211/default.asp>. Toe-
gankelijk na het invoeren van een wisse-
lend wachtwoord dat te vinden is in het
meest recente gedrukte nummer.
24. Silverplatter: <http://www.silverplatter.com/>.
25. Tenopir, C., *INFOTECH - Online Databases
- Links and Bibliographic Databases*, in:
Library journal, 126 (2001) 4; p. 34-37.
26. *Webcursus informatie zoeken* gericht op
Geesteswetenschappen:
[http://cf.uba.uva.nl/nl/diensten/cursussen/
informatiezoeken/humaniora/index.html](http://cf.uba.uva.nl/nl/diensten/cursussen/
informatiezoeken/humaniora/index.html).
27. Met het bibliografische programma End-
Note kan de eindgebruiker verbinding
maken met catalogi en bibliografische
databases, de gevonden literatuurreferen-
ties importeren en beheren. In Word-
bestanden kunnen de referenties worden
gebruikt voor noten of voor het maken
van bibliografieën. De UvA heeft voor het
programma EndNote een campuslicentie
afgesloten.
28. Digitaal Productie Centrum: [http://
www.uba.uva.nl/dpcc/](http://www.uba.uva.nl/dpcc/).

SAMENVATTING

Dit artikel schetst de gevolgen van twee actuele ontwikkelingen
aan de Bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam. Enerzijds
is dat het groeiend aanbod van elektronische tijdschriften en de
daarmee gepaard gaande veranderingen, anderzijds de heroriën-
tatie op de taken van de vakreferent. Het digitale aanbod biedt de
kans intensiever samen te werken met de wetenschappelijke staf
bij de (de)selectie van (elektronische) tijdschriften. Daarnaast ver-
eisen de snelle ontwikkelingen en de geboden nieuwe mogelijk-
heden promotie, instructie en begeleiding van zowel medewerkers
als studenten; werkzaamheden die inmiddels tot het takenpakket
van de vakreferent nieuwe stijl behoren. Het ziet er naar uit dat de
vakreferent zich daarnaast zal ontwikkelen tot een tussenpersoon
voor enerzijds de wetenschappelijke medewerkers en anderzijds
de producenten van (elektronische) diensten.

ABSTRACT

This article discusses the changing role of subject librarians at the
Library of the Universiteit van Amsterdam (UBA) due to two cur-
rent developments. On the one hand the increasing volume of
electronic journals and the changes they entail, on the other
hand the reorientation to the tasks of the subject librarian within
the UBA. The supply of electronic information offers a unique
opportunity to co-operate with the academic staff in selecting
electronic resources, such as journals. In addition, the rapid devel-
opments and the new possibilities demand promotion, instruc-
tion and coaching of staff and students. Those activities have
become part of the job of the subject librarian. In the future, the
subject librarian should become a key figure between the acade-
mic staff and the producers of (electronic) services and products
at the UBA.

Een nieuwe bibliotheek voor nieuwe onder- wijsvormen: planning en uitbouw van een hogeschoolbibliotheek in Vlaanderen

Mario Baeck
Hoofdbibliothecaris
Katholieke Hogeschool Mechelen
Zandpoortvest 60 bus 4
2800 Mechelen
Tel.: 015-29 95 70
Fax: 015-29 95 79
E-mail: mario.baeck@khm.be

ARTIKEL

De Katholieke Hogeschool Mechelen heeft een nieuw concept uit-
gewerkt voor een Centrale Bibliotheek. Bij het ontwerp van de
nieuwbouw speelde de verander(en)de
onderwijsomgeving een cruciale rol.
De grootse verhuisoperatie vond plaats in september 2001.
Sindsdien heeft het bibliotheekteam ruimschoots de gelegenheid
gehad om de nieuwe werking te evalueren en om
de nodige bijsturing te regelen.

DE HOGESCHOOLBIBLIOTHEEK EN HET 'LEVENSLANG LEREN'

Het voorbije decennium is het biblio-
theekwerk binnen het hoger niet-uni-
versitair onderwijs in een stroomver-
snelling geraakt. Een aantal bibliothe-
ken of mediatheken uit de sector is
op korte tijd van de meer traditionele
concepten van 'schoolbibliotheek' of
'wetenschappelijke bibliotheek' weg
geëvolueerd om zich te transformeren
tot dynamische leercentra of - iets
modieuzer uitgedrukt - 'krachtige

leeromgevingen' of 'studielandschap-
pen'. Naast de
gewijzigde maat-
schappelijke en
technologische
context - die het
hele bibliotheek-
werk heeft veranderd - en een
onderwijspolitiek
die dwong tot rati-
onaliseren en fuse-
ren, speelde ook
de interne dyna-

"De bibliotheekfunctie zal verder integreren
met het primaire werkproces van de organisa-
tie waarop de dienstverlening gericht is." J.S.
Mackenzie Owen in: *Informatie Professional*
1997, 1.

miek van het hogeschoolonderwijs een
aanzienlijke rol.

In een maatschappij waar het
'levenslang leren' stilaan gemeen-
goed is geworden, kan de ver-
nieuwend aanpak zoals die binnen
verschillende hogeschoolbibliotheken
gestalte kreeg, mogelijk ook buiten
de eigen sector inspirerend werken.
Daarom lijkt het nuttig wat dieper in
te gaan op de achterliggende ideeën
bij de uitbouw van één van de meer
spraakmakende realisaties uit deze
sector, met name de nieuwe Centrale
Bibliotheek van de Katholieke Hoge-
school Mechelen die de laatste maan-
den vanuit diverse hoeken, ter gelegen-
heid van studiedagen en rondleiden-
gen, heel wat belangstelling kreeg.

DE KHM-BIBLIOTHEEK IN HAAR CONTEXT

De Katholieke Hogeschool Mechelen
ontstond in 1995 door een fusie
van vier hogescholen uit de regio.
De samengebrachte beroepsgerichte
(voortgezette) opleidingen en opties -
waaronder interieurvormgeving, kine-
sitherapie, verpleegkunde, lerarenop-
leiding, opleiding toerisme en recrea-
tie, handelswetenschappen en bedrijfs-
kunde, multicultureel management,
toegepaste audio- en videocommuni-
catie en multimedia - waren volledig

Groepswork op niveau 4 van de bibliotheek. Foto: Paul Van Wouwe.